

ՈՒՒՏԱՒՈՐԸ

(ՄԻ ՀԱՏԻԱԾ ԻՄ ՅԻՇՈՂՈՒԹԻՒՆ ՆԵՐԻՑ)

ԱՐՇԱՆՈՅՍ ԱՐԳԱՀԱՏԵԱՆ

Ես և նա՝ Յարութիւն քահանայ Մանուկեանցը, նստած էինք Աւանի կղզու արեւելահարաւային ծայրում, այնտեղ, ուր այդ կղզու ապառաժոտ ավերը համարեա ուղղահայեաց մտնում են լիճը և ուր ներքեւում երեւում է Մեկքոն ձգնաւորի քարաժայռը՝ առանձնակի բարձրացած ջրի մակերեւոյթից։

Արեւը նոր էր ծագել. պարզ և հանդարտ եղանակ էր։ Լճի կապուտակ ալիքները մեղմ ծփում և փայլում էին ամառային արեւի առաջին ճառագայթների ներքոյ. տեղ տեղ երևում էին երբեմն նեղ, երբեմն լայն հոսանքներ, որոնք, իրանց բաց-կապուտ գոյնով զանազանւելով լճի մոզ կապտութիւնից, երկայն ժապաւէնների նման, անցնում կորչում էին ջրի ընդարձակ տարածութեան մէջ. հարթ կապուտ դաշտի վերայ, կարծես, գետեր լինէին դոքա, որոշ ավերով և ուղղութեամբ։ Հանդիպակաց արեւելեան լեռները, որոնց վերայից արդէն բարձրացել էր առաւօտեան մշուշը, պարզ ցոյց էին տալիս իրանց լերկ, ժայռոտ կուրծքը, իսկ հեռւոր հարաւայինները դեռ ևս ծածկւած էին սպիտակ անթափանցելի շղարշով։ Խորին լուսթիւն էր տիրում. միայն երբեմն լսելի էին լինում ներքեւից ալիքների մեղմ զարկերն ավերին և չարաճճի ծիծեռնակի ծըւծըռոց, որոնք մեր ոտների տակ ճախրում էին ջրի ականակիր հայելու վերայ։ Հիւսիսից փայփայող զեփիւռ էր փչում. որպէս բիւրեղ յտակ էր օդը։ Բացց այս պարզ և խա-

դադ ընուլթեան նման հարկաւոր էր պարզ և խաղաղ հոգի՝ անձայն դիտելու և զւարճանալու զեղեցիկ տեսարանով...

Տէր-Յարուլթիւնն, աչքերը սևևռած դէպի հիւսիս՝ անթարթ նայում էր Դիլիջան տանող ճանապարհի վերայ, որ, քանի մի պտոյտ կազմելով ձորամիջում, կորչում էր սարերի ետևը: Ես լուռ դիտում էի նորան: Բարձրահասակ, թիկնաւէտ, թէև մաշւած ու վտիտ, զլուխը զարդարւած սպիտակ երկայն մազերով, որոնք խառն ի խուռն թափթափւած էին ուսերի վերայ, նիհար, դալկացած դէմքով, աչքերի տխուր և իմաստալից նայածքով՝ Տէր-Յարուլթիւնը մեր այն սակաւաթիւ քահանաներից մէկն էր, որի վերայ նայելիս մարդ ակամայ պատկառանք է զգում: Ինձ ասել էին կղզու վերայ, թէ նա երեք տարի առաջ աքսորւած է Սևան և դեռ պատժի ժամանակամիջոցը չէ լրացել:

Բայց ի՞նչ յանցանք կարող էր գործած լինել այդ քահանան. ինչո՞ւ ծերութեան օրերում, երբ աւելի կարօտութիւն ունի նա լնտանիքի հոգացողութեան, դատապարտւած է տարիներով ապրելու այս մենաւոր կղզու վերայ, ուր մարդ հազիւ քանի մի օր կարող է դիմանալ միայնասէր անսպասուկանների շրջանում: Զե՛մ կարող արդեօք որ և է բանով օգնել նորան, չունի՞ արդեօք նա մի իղձ, որի կատարումն կախւած լինի նաև ինձ նման նորան անծանօթ մարդուց: Այս մտածմունքներն ինձ ակամայ տանջում էին:

Տէր Յարուլթիւնը կամաց հառաչեց. արտասուքն երբեմն երբեմն թափւում էր նորա ձիւնի նման սպիտակ մօրուքի վերայ, հազիւ տեսնելի կերպով զողում էին նորա շուրթերը: Ես չէի համարձակւում խզել լուրթիւնը. գուցէ անհաճոյ թւին նորան իմ հարցերս, մտածում էի ես, մանաւանդ այնպիսի ժամանակ, երբ մարդ, խորասուզւած իւր ներքին աշխարհի մէջ, քրքրում է սրտի խորին վէրքերը: Սակայն նորան օգնելու ցանկութիւնը յաղթեց տատանմանս և ես, յանկարծ բռնելով նորա ձեռքը, հարցրի.

—Տէր հայր, խնդրեմ մի՛ թաղցնէք ինձանից ձեր վիշտը. ես ստունասրտութեամբ չեմ կարող տեսնել ձեր արտասուքը. չգիտեմ դուք որդի ունի՞ք թէ ոչ, բայց հաւատացէ՛ք ինձ, որպէս ձեր որդուն, որ ձեռքիցս եկած օգնութիւնը չեմ խնայիլ ձեզ:

—Ինչո՞վ կարող էք դուք ինձ օգնել, որդի, ասաց ծերունին

հանելով գրպանից մի հին ցնցոտի, թաշկինակի փոխարէն, և սրբելով արտասուքը:

Ես նայում էի նորա կարմրած աչքերին. սիրտս ճմլւում էր:

—Քուցէ կարողանամ, ո՞վ գիտէ. ես ունեմ ծանօթներ այն մարդկանց մէջ, որոնց ձեռքին է ձեր բաղդը, թերեւ յաջողւի ինձ, գոնէ, մասամբ թեթեւացնել ձեր վիճակը, գոնէ որ և է բանով մխիթարել ձեզ:

Քահանան մի րոպէ նայեց ինձ վերայ շարժմունքով:

—Ձէ, որդի, դուք ինձ օգնել չէք կարող. այնպիսի մարդիկ չեն նոքա... Ինչո՞վ էք պարապում դուք, տէրութեան պաշտօնեմէք, հարցրեց նա վայրկենական լռութիւնից յետոյ:

Ես ասացի նորան պաշտօնս:

—Ո՛հ, չէք կարող. բայց այդ ոչինչ, շնորհակալ եմ ձեր կարեկցութեան համար. այս երեք տարւայ մէջ դուք առաջինն եղաք, որ հետաքրքրեցաք ինձանով. ո՞վ է ձանաչում կամ մարդատեղ դնում ինձ այս կղզու վերայ. ինձ վերայ նայում են այնտեղ, որպէս մի անշունչ առարկայի վերայ, որ որոշեալ ժամանակամիջոց պիտի ընկած լինի իւր խցում: Բայց ես սովոր եմ ապրել մարդկանց շրջանում... Ես գիտեմ թէ որքան գնահատելի է կարեկցութիւնը դժբաղտութեան օրերում և որքան թեթեւացնում է մարդու սիրտը, երբ կարելի է մէկին պատմել տանջող մտքերն ու վշտերը: Ձէ, որ ինքս խոստովանահայր եմ եղել...

Քահանայի աչքերը կրկին արտասուակալեցան:

—Պատմեցէք, պատմեցէք, տէր-հայր, Ասուած ողորմած է:

II

Իմ պատմութիւնս երկար չի լինիլ, սկսեց քահանան: Ես հիւսիսային Կովկասի N քաղաքիցն եմ: Այս քաղաքում բազմաթիւ ուռւս բնակիչների հետ ապրում են նաև 15—80 տուն զաղթական հայեր, որոնք պարապում են վաճառականութեամբ և այգեգործութեամբ: Պէտք է ասեմ ձեզ, որ հայերը բաւականաչափ յաջողակ են իրանց պարապմունքների մէջ. աղքատ կամ կարօտ ծխականներ ես շատ քիչ ունէի: Չնայելով իրանց սակաւթւութեանը՝ մեր հայրենակիցները շինել են այնտեղ մի փառաւոր եկեղեցի՝

զարդարւած ամեն տեսակ եկեղեցական սպասներով. նոքա ունին նաև մի ուսումնարան, ուր սկզբնական կրթութիւն է մատակարարւում նոյն մանուկներին: Ուրեղով եկեղեցասէր և ջերմեանդ ժողովրդի մէջ՝ ես նիւթական կարօտութիւն չէի զգացել երբէք. իմ սեպհական տունն իւր ամենայն սարք ու կարգով, ուր ապրում էի կնոջս և միակ զաւակիս՝ աղջկանս հետ, լի էր և առատ: Ես ամեն կերպ աշխատում էի գոհութիւն տալ իմ ժողովրդի հոգևոր պէտքերին, նոքա գոհացնում էին ինձ նիւթապէս: Անշափ գոհ և շնորհակալ էի ես նոցանից, նոքա էլ դժգոհ չէին ինձանից: Ձեր առաջ, որդի, պարծենալու կարիք չկայ, ուստի պարզապէս ասում եմ, որ մենք սիրում էինք իրար: Եւ այլապէս մենք չէինք էլ կարող վարւել՝ ապրելով, որպէս պանդուխտ, հեռու մեր հայրենիքից, օտար ազգաբնակութեան մէջ:

Երկար տարիներ ես խաղաղ և հանգիստ հոգով պաշտօն եմ մատուցել իմ սիրած եկեղեցու և ժողովրդի մէջ. ոչ մի ծանրութիւն չէր ճնշում իմ սիրտս: Ինձ յանձնւած հօտը միշտ հոգեպէս մխիթարւած էր և միակ զաւակիս բաղդաւորութիւնը տեսնել ցանկալուց զատ՝ կեանքիս մէջ ես մի իղձ, մի փափաղ ունէի, որ քաղցր երազի նման փայփայում էի սրտիս խորքում. և այդ իղձն էր մի օր ուխտ գնալ դէպի հեռավոր հայրենիք, դէպի Եջմիածին, կարօտով փարիլ նորա սուրբ քարերին, տեսնել մեր նախնիների հուսկաւոր կիսավայրերը, վանքերը, աւերակները, համբուրել սրբակրօն հայրերի ձեռներն և ապա թէ խաղաղ հոգով մտնել գերեզման: Տարուց տարի յետաձգելով՝ ինձ չէր յաջողւում իրազործել իմ այս ցանկութիւնը—երբեմն այս, երբեմն այն հանգամանքն արգելք էր լինում նորան:

Վերջապէս իմ երազս կատարւեց...

III

Սորանից չորս տարի առաջ՝ մի երեկոյ, երբ ես ու կինս միայնակ նստած սենեակում թէյ էինք խմում—այդ ժամանակ աղջկիս ուսանում էր մերձակայ Ռ. քաղաքի իգական գիմնազիոնում—մեր դրան առաջ կառքի դղրդիւն լուեց: Պատուհանից դուրս նայելով տեսայ մի անծանօթ հոգևորական. իսկոյն դուրս գնացի և հրա-

ւիրեցի ներսւ Երեւոյ, որ զա այն վարդապետն էր, որի ստորագրութիւնն եւ յաճախ կարգում էի Ն քաղաքի հոգեւոր ատենից ինձ ուղարկեած հրամանների տակ: Քէ ինչու նա այդպէս չանկարծառաս կերպով էր եկել մեր քաղաքը, առանց ինձ նախապէս իմաց տալու, եւ յետոյ միայն հասկացայ:

Հայր-սուրբի այցելութիւնն ուրախացրեց ինձ: Դէպի մեր հեռաւոր հայրենիքն եւ այնպիսի կարօտ էի զգում, որ շատ անգամ այնտեղից մեր քաղաքը ժողովարարութեան եկած աղքատներին շարաթներով պահում էի ինձ մօտ, խօսեցնում, պատմել էի տալիս նոցա այն երկրի մասին, ուր թէեւ եւ չէի եղել, սակայն միշտ մի ներքին ձգտումն էի զգում զէպի նա, մի տեսակ պահանջ էի զգում կենդանի պատմեալք լսել նոցա մասին: Այս տեսակ պահանջ զգում էին և ժողովրդականներիցս շատերը: Հայր-սուրբն այդ կողմից ամենաշարմար մարդն էր, որ լիովին կարող էր գոհացումն տալ մեր հետաքրքրութեանը: Ուրախ էի և նորա համար, որ մոտեցում էի թէ հայր-սուրբը քարոզներ կը խօսի եկեղեցում, խրատներ կը տալ և կը մխիթարէ ժողովրդիս:

Նա ամեն կերպ աշխատում էի պատուասիրել նորան. ոչ մի ծախքի առաջ եւ չէի կանգ առնում: Հաղարից մէկ օր այցելութեան է եկել, հաղարից մէկ անգամ այնպիսի մարդու երես ենք տեսնում, մոտեցում էի եւ, թող դժգոհ չմնայ:

Մեր քաղաքում հայր-սուրբը մնաց տասն օր: Նա ծանօթացաւ իմ ծխականներին հետ, որոնցից մի քանիսը ճոխ սեղաններ սարքեցին նորան հիւրասիրելու համար: Ժողովրդականներս խնդրեցին նորան պատարագ անել և առատ աջահամբոյճներ տւին: Նորա բաղդից այդ օրերում պատահեց և մի հարսանիք. հարուստներից մէկը պսակում էր իւր որդուն: Հայր-սուրբին հրաւիրեցին պսակադրութեան կարգը կատարելու. այստեղ ևս նորա աջահամբոյճը պակաս չէր. բացի սորանից նորաստակների զոգն, ի յիշատակ այդ իրանց համար երջանիկ օրուայ, նւիրեցին հայր-սուրբին մի արծաթապատ աւետարան և մի ձեռք շքեղ հագուստ:

Այստեղ ամենայնիւ եւ նկատում էի, որ ինչքան առատ էր լինում տուրքը ժողովրդի կողմից, այնքան աւելի գրգռում էր հայր-սուրբի անորոշակը: Նա շարունակ դանգաւորում էր ինձ իւր

նիւթական անձուկ վիճակից, հաշուում էր, թէ որքան թանկ էր նստում նշանաւոր պաշտօն ունեցող հոգեւորականին քաղաքի ապրուստը, թւում էր իւր պարտքերն և միշտ նախանձում էր իմ դրութեանս և ապրուստիս: Սենեակումս, սեղանիս վերայ կամ հանդերձեղէններիս մէջ մի լաւ բան տեսնելիս՝ նա չէր կարող չ'աւելացնել. «ինչ գեղեցիկ բան է, շատ հաւանում եմ, հարկաւոր կը լինի մի այդպիսին առնել...» Վերջապէս գնալու նախընթաց երեկոյին հայր-սուրբը կանչեց ինձ և ասաց.

Օրհնեալ լինի ժողովուրդդ, տէր-հայր, ջերմեանդ մարդիկ են, լաւ հարուստ են երևում: Կարծեմ դու շատ գոհ ես վիճակիցդ:

—Այո՛. ես գոհ եմ, լաւ ժողովուրդ է:

—Ի հարկէ, ի հարկէ գոհ կը լինես. փառաւոր տուն ունիս, սարք, կարգ, ու քահանայ տեղովդ եպիսկոպոսներից էլ լաւ ես ապրում:

—Փառք Աստուծոյ, զանգատւելու տեղիք չ'ունիմ:

—Ես լսել եմ, տէր-հայր, որ դու բանկում էլ բաւական փող ունիս, ծշմարիտ է:

—Ո՛ր, հայր-սուրբ, ես բանկում փող չ'ունիմ. ուղիղ է, ես անկարօտ ապրում եմ, բայց չէ կարելի այսչափ ժողովրդով և ապրել և փող չեմ ձգել. և ի՞նչ կարիք կայ փող չեմ ձգելու, քանի որ ինձ մի կտոր հաց պակաս չի լինիլ մինչև կեսնքիւ վերջը:

—Ինչո՞ւ, աւելորդ մնալը փոր խօմ չի ծակիլ, օրհնած, աղջկանդ կը մնայ:

—Աղջկանս ապագայի մասին ես հանգիստ եմ, հայր-սուրբ. նա կրթութիւն է ստանում հիմա. յոյս ունիմ, որ նորան առանց օժիտի էլ առնող կը լինի:

—Ձէ, չեմ հաւատում, տէր-հայր, որ դու չեմ ձգած փող չ'ունենաս. առանց այդ չի լինիլ. գուցէ այս կամ այն վաճառականի մօտ...

—Ո՛ր, հայր սուրբ, երդում եմ կարգովս:

—Լսւ՛ւ, ի՞նչ ամօթ բան է, ընդհատեց նա իմ խօսքս, ինչո՞ւ ծածկել. ո՞վ յափշտակեց քեզանից, Բայց բանն այդ է. լսիր ինչ եմ ասում, տէր-հայր. դու լաւ քահանայ ես, ժողովուրդը լաւ ես կառավարում. սլարտաւորութիւններիդ գիտես, մի պարտաւորու-

Թիւն միայն մոռացել ես — այն էլ, երեւի, կը կատարես: Ես ուզում եմ միջնորդել, խորհրդաւոր ձայնով շարունակեց հայր-սուրբը, որ քեզ որ և է վարձատրութիւն տան — խաչ, խարաց փիլոն կամ գուցէ նոյն իսկ կամիլաւկայ:

— Եսա շնորհակալ եմ:

Հայր-սուրբը լուռ դիտում էր ինձ:

— Ե՛հ, օրհնած, շնորհակալ կը լինիս ու կը լինիս, բայց մի՞թէ դատարկ շնորհակալութիւն կը լինի:

— Հասկա ի՛նչպէս, պատասխանեցի ես: Մի մութ կասկած անցաւ մաքուլս այդ բոլորէն:

— Մի՞թէ միտքս հասկացար, տէր-հայր:

Ես մտածման մէջ ընկայ:

— Լաւ, յետոյ կը հասկանաս, շատ մի՛ մտածիր, ասաց հայր-սուրբը ժպտալով. դու խելացի քահանայ ես, դու կը հասկանաս. դու չես ստիպիլ, որ քեզ ուխտագնացութեան ուղարկենք...

Ճշմարիտ որ ես այդ խօսակցութեան միտքը լուս հասկացայ այն ժամանակ: Հետեւեալ օրը հայր-սուրբը գնաց: Ես և ժողովրդականներէս շատերը գնացինք նորան ճանապարհ ձգելու. մենք վարձեցինք նորա համար փառաւոր կառք և աւիտք ամբողջ ճանապարհածախքը:

IV

Չանցաւ մի ամիս հայր-սուրբի գնալու օրից, և ահա ես մի գրութեամբ կանչեցայ անչապաղ նրկայանալու N քաղաքի հոգեւոր առեանը: Այդ խիստ առաջադրութիւնը — որպէս կուտում է մեզանում իշխանաւորի հրամանը — զարմացրեց ինձ: «Ի՛նչ կայ, ի՛նչ կարող է լինել արդեօք. ես չանցանք չունիմ, իմ դէմ բողոք չկայ, որ կանչեն ինձ պատժելու. իսկ եթէ ուզում են որ և է գործի մասին բացաղրութիւն պահանջել կամ մի այլ բան հաղորդել՝ թող ուղղակի գրէին — մի՞թէ չգիտեն, որ ես մենակ քահանայ եմ այստեղ և բացակայել քաղաքից չեմ կարող: Ասուած մի՛ արասցէ, եթէ ննջեցեալ պատահի կամ մի ուրիշ եկեղեցական անցեւորագիծ կարգ. ո՞ւմ կարող են դիմել ծխականներս. ամենամօտիկ քաղաքը, ուր կարելի է հայ քահանայ գտնել, հարիւր յիսուն վերստ հեռու

է մեզանից...» Այսպէս մոլորեալ եւ մոտանջւելով եւ միեկու
օրեայ մէջ, ըստ կարելոյն, կարգի դրի դործերս եւ ճանապարհ ընկալ:

Երբ ես մնաս բարով էի ասում կնոջս եւ բարեկամներիս՝ ար-
ասուքը խեղդում էր ինձ. մի տխուր նախազգացումն, ծանր քարի
սման, ծնշում էր սիրտս—ինձ թւում էր, թէ ես ընդ միշտ հե-
ռանում էի սիրելիներիցս:

Շ քաղաքը, ուր ես գնում էի, մերից երկու հարիւր վերստ
հեռու է: Ճանապարհը մասամբ երկաթուղով է եւ մասամբ էլ փոս-
տով: Երկաթուղու կայարանում ես հանդիպեցայ ծանօթ քահա-
նաներիցս մէկին, որ Շ քաղաքից էր վերադառնում: Նա լսելով
իմ պատմութիւնը ճանապարհորդութեանս մասին, ժպտալով
հարցրեց.

—Տէր-հայր, բաւականաչափ դրամ վերցրե՞լ էք:

—Ունիմ, որքան ինձ համար հարկաւոր է:

—Ո՛հ, ոչ միայն ձեզ համար... Փահանսն խօսքը չվերջացրեցի:
Երկաթուղու գնացքն արդէն շարժւում էր. ես յուսահատ նստեցայ
ուղեսնեակի անկիւններից մէկում: Այն թոյլ կասկածը, որ կար
իմ մէջ առաջ էլ եւ որ ես աշխատում էի խեղդել անհիմն համա-
րելով նորան, աւելի եւ աւելի հզօրանում եւ պաշարում էր ինձ:

Միթէ, չիրաւի, ինձ կանչում են խաչելու:

Վ

Գիշեր էր արդէն, երբ ես հասայ Շ քաղաքը: Փողոցներում
խորին լուսթիւն էր տիրում. պատուհաններում լոյսի նշոյլ չէր
երևում, միայն տեղ տեղ, իրարից հեռու հեռու, փայլփլում էին
փողոցային լասպոներներն եւ լուսաւորում ցելսոտ սալլայատակը: Անձ-
րեւը բարակ մաղում էր: Շ-ում եւ բարեկամներ չունէի. ո՛ր իջե-
ւանէի: Երկար տատանմունքից յետոյ՝ ես վճռեցի գնալ մի քահա-
նայի տուն, որի հետ շատ տարիներ առաջ պատահմամբ ծանօթա-
ցել էի. Կառապանի օգնութեամբ այս եւ այն տան դուռը բաղխե-
լուց, երկար հարց ու փորձ անելուց յետոյ, վերջապէս գտայ Տէր-
Մովսէսի տունը: Թէեւ նա ուրախութեամբ ընդունեց ինձ եւ փա-
փուկ, հանգիստ անկողին պատրաստել տւեց ինձ համար, բայց եւ
չկարողացայ քնել այդ գիշեր, չնայելով որ ճանապարհին սաստիկ

յողնել էի: Ես տանջւում էի մէկը միւսից աւելի վատ ենթադրութիւններով: Լուսաբացին միայն աչքերս վաւերացան, սակայն այդ կարծատեքունն ևս լի էր խառն ի խառն երազներով:

Առաւօտեան ժամը տանին ևս կառավարութեան ղեւանուֆն էի: Մի ամբողջ ժամ սպասեցնել տալուց յետոյ՝ ինձ ներս հրաւիրեցին:

— Բարով էք եկել, դէսի թեթեւ շարժմամբ պատասխանեց հայր-սուրբը իմ խոնարհ ողջունին: Նա սկսեց թերթել սեղանի վերայ դրած «գործը», ապա խտուրթեամբ նայելով ինձ վերայ՝ ասաց.

— Ձեզ կանչել ենք, տէր-հայր, բացադրութիւն պահանջելու այն ապօրինի պատկի մասին, որ դուք կատարել էք այս տարւաց յունիսի 24-ին:

— Այդ օրւայ պատկածներին ես շատ լաւ եմ յիշում, պատասխանեցի ևս փոքր ինչ մտածելուց յետոյ. նոցա մէջ ազգակցական կամ խնամական կապ չկայ: Ի՞նչն է այդտեղ ապօրինի:

— Շատ համարձակ էք խօսում, տէր-հայր, խտուրթեամբ նկատեց ինձ հայր-սուրբը. մի թէ կարծում էք, թէ իմ օրով էլ կարող էք ծածկել ձեր զեղծումները, ինչպէս ծածկել էք իմ նախորդների օրով: Նոքա թոյլ մարդիկ էին, նոքա ղեկավար հսկել եկեղեցական կանոնների ճիշտ գործադրութեան վերայ, բայց ինձանից զգոյշ կացէք, ես չեմ թոյլ տայ, որ խաբէք ինձ:

— Հայր-սուրբ, խնայեցէք իմ կարգիս և հասակիս, մինչև այսօր ես ոչ ոքի չեմ խաբել, ոչ ձեր նախորդներին և ոչ ձեզ: Ինչով արժանացաք ես այդ ջանդիմանութեանը, վշտացած պատասխանեցի ես:

— Ի՛նչպէս. հասկա խաբէութիւն և ուրացութիւն չէ այն, ինչ որ անում էք դուք այս բոլորիս:

— Խնդրեմ բացադրէք, թէ զոր զործի մէջ էք բռնել խաբէութիւնս:

— Բացադրեմ, ես բացադրեմ. դուք ինձ բացադրութիւն տալու փոխանակ, ինձանից էք բացադրութիւն պահանջում. շնո՛ւ լաւ, ահա:

Հայր-սուրբը նորից սկսեց թերթել «գործը»: Ըմբոստ, լսելի ձայնով բացականչեց նա: Այդ վիրաւորանքները ինձ ոյժ տւին, ես

պատրաստուում էի, առանց մտածելու հետևանքների մասին, յանդուգն լինել, միայն թէ պաշտպանէի իմ պատիւս: Սիրոս արագ-արագ բաբախում էր, գլուխս այրւում էր:

— Դուք պսակել էք յունիսի 24-ին Մկրտիչ Գեորգեան Ահարոնեանցին Աննա Յարութիւնեան Սորոլեանցի հետ, հարցրեց հայրսուրբը դաժան հայեացքով:

— Այո, պսակել եմ: Իսկ ես ասացի, որ այդ պսակին ազգակցական կամ խնամական կապի արգելք չկար— փեսան քսան և եօթն տարեկան էր, իսկ հարսը տասն և ութ:

— Միթէ դուք չգիտէիք, տէր-հայր, որ բացի այդ արգելքներից կար նաև մի ուրիշ արգելք, որ չպէտք է թոյլ տար ձեզ պսակելու երիտասարդ Ահարոնեանցին Աննա կուսի հետ:

— Ո՛չ, չգիտէի և այժմ էլ չգիտեմ:

— Չգիտէիք, անմեղ, հեգնեց հայր-սուրբը. չէ, շատ լաւ գիտէիք, բայց... Նա աջ ձեռքի բթամատով րորեց նոյն ձեռքի ցուցամատի ծայրը: Քահանաներդ ամեն զեղծումն ընդունակ էք կատարելու փողի համար. ում էք խաբում, ես ձեր կարծածներից չեմ:

— Հայր-սուրբ, ինչո՞ւ առանց ապացոյցների...

— Շատ մի՛ խօսէք, կորեց խօսքս հայր-սուրբը, շարտելով իմ առաջ մի մատեան. բաց արէք 1869 թւականի ապրիլի 15-ը՝ ձառնաշնչում էք, դա ձեր եկեղեցու չափաբերական մատեանն է:

Դողդոջուն մատներով երեք-չորս րոպէ քրքրելուց յետոյ՝ ես բաց արի 1869 թւի ապրիլի 15-ը:

— Բնորձ կարդացէք, գուռաց հայր-սուրբը:

— «Աննա, յօրինաւոր ամուսնութենէ Յարութիւնի Սորոլեան ընդ Սոֆիայի Յովհաննիսեան, կնքահայր Մկրտիչ Ահարոնեան...»:

Վերջին անունը կարդալիս մի յանկարծական սարսուռ անցաւ ամբողջ մարմնովս, ձեռներս թուլացան, ոտքերս սկսեցին դողդողալ. ես վայր կ'ընկնէի, եթէ քահանաներից մէկն աթոռ չտար ինձ: Ես պսակել էի կնքահօրն իւր սանիկի հետ...

— Հիմա պապանձեցեմք, դէ, հիմա պատասխանիր: Ի՞նչ, կարծում ես թէ ես անգործ էի ձեր քաղաքում, միայն ուտում, խմում ու քէֆ էի անում. ո՛չ, ես տեղեկութիւններ էր ժողովում, հարց

ու փորձ էի անում ամենին քո արածների մասին. հէնց դորա համար էլ ես յանկարծակի եկայ ձեր քաղաքը, որ դու չկարողանաս զեղծումներով հետքը կորցնել. ես դեռ շատ մեղադրանքներ ունիմ հաւաքած քո դէմ:

Հայր-սուրբն երկար զուգոռում էր, բայց ես այլ ևս չէի հասկանում նորա խօսքերը:

VI

Մրսէլ էի արդեօք ճանապարհին, թէ այդ ինձ համար անմոռանալի դէպքն ազդել էր ինձ վերայ՝ չգիտեմ, միայն զգում էի, որ առողջութիւնս տեղը չէ: Փլուխս այրւում էր, մարմինս կոտրատւում, իսկ կրծքիս վերայ, կարծես, մի ծանրութիւն լինէր դրած: Չնայելով տանուտիրոջս թախանձանքին՝ ամբողջ օրն ես ոչինչ ուտել չկարողացայ. բերանս չէր բացւում ոչ կերակրի և ոչ խօսելու համար: Ժամերով ես շրջում էի սենեակի մի անկիւնից դէպի միւսն և մտածում այն բանի մասին, թէ ինչպէս է պատահել, որ ես չեմ չիշել Մկրտչի կնքահայր լինելն Սննային. ուրիշները կարող էին և՛ մոռանալ, կարող էին և՛ չիմանալ այդ կանոնը, բայց ինչպէս ես, ես—երեսուն տարւայ պաշտօնավարութեամբ փորձած քահանայ—առանց հարց ու փորձի, առանց մանրազնին տեղեկութիւնների, կատարել եմ այդ պսակը: Ես կատարելապէս յանցաւոր էի զգում ինձ. և ահա այդ զգացումն էր, որ հանգիստ չէր տալիս ինձ, չէր թողնում քաջալերելու հիւրընկալ քահանային մխիթարական խօսքերով, որոնց ես մի բառով էի պատասխանում. յանցաւոր եմ, յանցաւոր...

Ամենեւին ես չէի էլ մտածում գլխիս եկած փորձանքից ազատւելու հնարքների մասին, թէ երբեմն-երբեմն, գիշերւայ մթութեան մէջ, երևում էր աչքիս առաջին կնոջս պատկերը՝ տխուր, արտասուքն աչքերին, միայնակ կուչ եկած սենեակիս անկիւնում, թէ երեակաչում էի միակ զաւակիս դրութիւնն, եթէ նա զրկէր հայրական հոգատարութիւնից. բայց և այնպէս իսկոյն հեռանում էին մտքիցս այն մտածմունքները, երբ խիղճս բարձրացնում էր իւր ձայնն և հարիւրերորդ անգամ կրկնում ականջիս՝ «նա, ինչո՞ւ, ինչո՞ւ կատարեցիր դու այդ պսակը»:

Ես պատրաստուամ էի զղջմամբ և համբերութեամբ տանել այն պատիժը, որ նշանակելու էին և որին ես կաաարելայէս արժանի էի զգուժ ինձ: Զայրոյթն հայր-սուրբի դէմ, ինձ հասցրած վիրաւորանքների համար, անցել էր արդէն, երբ հետևեալ առաւօտեան նա ինձ կանչեց իւր բնակարանը: Հիւանդ-հիւանդ ես վերկացայ անկողնից և գնացի նորա մօտ:

Հայր-սուրբը քաղաքավարութեամբ, ժպիտն երեսին ընդունեց ինձ և նստեցրեց իւր մօտ, բազմոցի վերայ: Նա հարցրեց առողջութեանս մասին, խորհուրդներ տւեց, պատուիրեց ծառային սուրճ բերել և ամեն կերպ աշխատում էր ցոյց տալ, իբր նախընթաց օրւայ դէպքը չէ պատահել: Վերջապէս նա ասաց.

—Անշուշտ նեղացած կը լինէք ինձանից, տէր-հայր, երեկայ բարկանալուս համար. բայց այդ ոչինչ, մոռացէք. մենք, որպէս հոգևորական, պէտք է իմանանք և բարկանալ և ներողամիտ լինել:

—Ես զգում եմ իմ յանցանքը, հայր-սուրբ, պատժեցէք ինչպէս կամենաք:

—Ե՛հ, Տէր-հայր, ինչո՞ւ իսկոյն պատժի մասին խօսել. դուք խօզիտէք, որ պատիժը խիստ կարող է լինել. աւելի լաւ չի լինիլ խօսենք այն բանի մասին, թէ ինչպէս մի կերպ ազատենք ձեզ այդ պատժից: Հաւատացէ՛ք, որ ես բարեկամ եմ ձեզ. մի թէ ձեր աղ ու հացը կը մոռանամ ես:

—Այլ է աղ ու հացը և այլ է պաշտօնական գործը, նկատեցի ես:

—Զէ, ինչո՞ւ. բարեկամը բարեկամին պաշտօնական գործում էլ կարող է օգնել: Եւ ինչ ֆլեաս դորանից. ո՞ւմ օգուտ կը հասնի, եթէ դուք պատժւիք: Հէր օրհնած, այդպիսի յանցանքներ են ծածկւում. թէ այս և այլ վիճակներում ոչ թէ կնքահայր ու սանիկ, այլ ամենամօտ ազգականներ են պսակել, ամեն տեսակ կանոնադանցութիւններ են գործել, բայց ամեն ինչ ծածկւել, անցել, գնացել է: Ինչո՞ւ, որովհետեւ քահանաները խելացի մարդիկ են եղել: Զեր արածը լոկ ձեւական կանոնադանցութիւն է. սանիկին կնքահօր հետ պսակելու արգելքը, ճշմարիտ է, շատ առաջ ունեցել է նշանակութիւն. այս ես լսել եմ մի եպիսկոպոսից. նա ասում էր, որ քրիստոնէութեան առաջին դարերում շատ անգամ սանիկին յանձնում էին կրն-

քահօր խնամատարութեանը, որ իւր մօտ պահում էր սանիկին քրիստոնէական ուսումը նորան սովորեցնելու համար: Բայց այժմ ով է առիթն սանիկին կնքահօրը... Վերջապէս, եթէ ուզում էք, ձեր դործածն իսկապէս մի յանցանք չէ, այնու ամենայնիւ նա խիստ պատժի է ենթարկւում մեր եկեղեցական կանոններով: Այդ պատժից կարողէք ազատել, եթէ կամենաք...

Հայր-սուրբը նայում էր ինձ վերայ սուր, դիտողական հայեացքով. նորա խօսքերը կրկին դրդեցին զայրոյթս. ես սկսում էի հասկանալ, թէ ինչու է նա կանչել ինձ իւր մօտ:

— Կամենում էք, որ ես ձեզ ազատեմ պատժից, վճռողաբար դիմեց նա ինձ:

Ես լուռ էի, սակայն նա այլ կերպ հասկացաւ իմ լուռութիւնս:

— Դուք բազմաթիւ ընտանիք չունիք, Տէր-հայր, շարունակեց Հայր-սուրբը մեղմութեամբ, իսկ արդիւնքը շատ. ինչո՞ւ այդքան երկար էք մտածում, եթէ ձեր ունեցածից հազար մանէթ պակասի — մեծ կորուստ կունենաք. դա կազատէ ձեզ պատժից:

— Ի՞նչ հազար մանէթ, գոռացի ես ինքնամոռացութեան մէջ տեղիցս վեր կենալով, դուք ուզում էք, որ ես արծաթով քաւեմ իմ մեղքս, ուրեմն այդպէս էք հսկում եկեղեցական կանոնների ճիշդ դործադրութեան վերայ — ով փող տայ, չպատժի, իսկ ով չտայ՝ պատժւի. ամ՞ձեթ, ամ՞ձեթ, Հայր-սուրբ:

Բարկութիւնից դողդողալով ես հազիւ կարողացայ տուն հասնել:

Այդ օրից մի ամիս անցած, երբ ես նոր սկսել էի կաղզուրել ծանր հիւանդութիւնից յետոյ՝ ինձ ուղարկեցին նախ Էջմիածին և ապա այս կղզին...

Իմ ուխտս, պարոն, կատարւեց. ես տեսայ հայրենիք, տեսայ նորա գեղեցիկ դաշտերը, լեռները, լամբի նորա կաթնահամաղբիւրների ջուրը, կարօտով համբուրեցի նորա հողը, նորա սրբալայրերը, թէև բաղդի տարօրինակ բերմամբ այդ իմ երազած հայրենիքը դարձաւ ինձ համար աքսորանքի տեղ...

VII

Տէր-Յարութիւնը լռեց: Ես ևս տխուր, ճտախոհ նայում էի դէպի ի վայր, դէպ ի լիճը: Վաղուց բարձրացած արևը սփռում էր մեզ վերայ մի դիւրեկան ջերմութիւն. այդ երջանիկ աշխարհում մարդիկ չգիտեն ամարային արևի տապը: Լճի անհուն տարածութիւնը, միայն հեռաւոր հազիւ տեսանելի լեռները, շողշողում էր, որպէս ոռկիւ: Իժւար էր նայել այդ աչք շլացնող փայլմանը: Երբեմն այս ակօքների վերայ երևում էին վայրի սպիտակափայլ բաղնիքի խմբեր, որոնք, նազանքով բաւականի տեղ լողալուց յետոյ, անյայտանում էին այնպէս անսպասելի կերպով, որպէս երևացել էին: Երբեմն ձուկ էր թռչում ջրի միջից դէպ ի վեր և մի վայրկեան արևի տակ փայլելով, կրկին ընկղմում լճի մէջ—իւր այդ լայն, ազատ, ապահով բնակավայրը: Ամեն կողմից լսում էին թռչունների դալալիկներ. բաց օրը, օրը—ծհ, այդքան քաղցր, այդքան անուշ օդ հազիւ թէ մի այլ աշխարհում կարելի լինի շնչել: Ճշմարիտ որ գեղեցիկ էր աքսորական հայրենիքը: Մենք վեր կացանք և անխօս վերադառնում էինք դէպ ի վանքը: Ճանապարհին, ամեն մի քալափոխում, մեզ հանդիպում էին գիւղացի երիտասարդներ, հարս ու աղջիկների խմբեր, որոնք բարձրացել էին լեռան գաղաթը զբոսնելու և հինաւուրց տաճարները տեսնելու: Այդ ուրախ զարդարած ուխտաւորների բազմութեան մէջ տարօրինակ տպաւորութիւն էր անում իւր տխուր դէմքով, իւր ցնցոտիներով ականայ ուխտաւորը:

—Բաց ինչպէս է հիմա ձեր ընտանիքը. նամակ ստանում էք, հետաքրքրեցայ ես:

—Նամակ. կնոջիցս ինձ նամակ հարկաւոր է: Նորա գերեզմանն ամեն օր իմ աչքիս առաջն է, տխրածայն պատասխանեց քահանան: Տեսնում էք այն գիւղը՝ Յամաքաբերդը. այնտեղ է նորա գերեզմանը: Տարաբաղդ կինը չկարողացաւ դիմանալ այն հոգեկան տանջանքներին, որոնք վիճակեցան նորան վերջին տարիներս. նա տուն տեղ ծախել եկել էր ինձ տեսնելու և... փրկելու... բաց այդ ոչինչ. ակա, սլարոն, աղջիկս, աղջիկս. ամբողջ մի տարի է ես նորանից ոչ մի նամակ, ոչ մի լուր չ'ունիմ. արդեօք կենդանի

է, առթիւ է, ունի հոգացող, առաջնորդող. նա երիտասարդ է և...

և անտէր...

Քահանան սկսեց հեկեկալ:

VIII

Այդ իսկ երեկոյեան ես ճանապարհ ընկայ: Մի ամբողջ շաբաթ ես բաղխում էի այն մարդկանց դռները, որոնց ձեռքին էր քահանայի բաղիւր: Ես խնդրում, աղաչում էի բաւական համարել ծերունի քահանայի տանջանքը, խնայել անտէրուն, աղջկանը, բայց իզուր. ինձ չյաջողեց կարեկցութեան մի կայծ անդամ զարթեցնել նոցա մէջ: